

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розглянуті основні аспекти розвитку природно-заповідного фонду регіону та проблеми охорони, використання і динаміки заповідних територій та об'єктів.

В статье рассмотрены основные аспекты развития природно-заповедного фонда региона, а также проблемы охраны, использования и динамики заповедных территорий и объектов.

*Problems and Perspectives of the Natural Reserves Fund Development of Zhytomyr Region
The article deals with the main aspects of development of the natural reserves fund of the region and also the problems of use, protection and dynamics of the reserves territories and objects.*

На території Житомирської області збережені унікальні природні об'єкти, землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Найцінніші з них мають значення пам'яток природи і знаходяться під охороною держави. По області заповідність території складає 2,7% що є дуже низьким показником у порівнянні з Україною – 2,8%, в той час як в Росії 3,8%, США – 11,1%, Данії – 32% від загальної площі. Природно-заповідний фонд (надалі ПЗФ) області складається з 181 території та об'єктів загальною площею 79496,46 га. [1, 5]. До складу ПЗФ входять 19 об'єктів загальнодержавного значення та 150 об'єктів місцевого значення.

Охорона природи в Житомирській області має дві основні форми: виробничу й заповідну. Виробнича охорона природи та її ресурсів здійснюється всіма промисловими й сільськогосподарськими підприємствами та організаціями. Заповідна форма полягає в охороні та збереженні тих об'єктів природи, які мають наукове, естетичне або культурне значення й не використовуються інтенсивно в народному господарстві. Сюди відносять різні заповідні об'єкти: державні заповідники, пам'ятки природи, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Державні заповідники – це спеціально виділені території, які на завжди вилучені із господарського вжитку і мають особливу наукову цінність з погляду збереження в них рослинного і тваринного світу.

У Житомирській області розміщується найбільший за площею в Україні Поліський державний заповідник, створений у 1968 році. Який знаходиться у складі об'єднання "Житомирліс". Основне призначення заповідника – це збереження в природному стані типових поліських ландшафтів, рідкісних видів рослин і тварин, а також проведення наукових досліджень стану навколишнього середовища. Загальна площа заповідника складає 20,1 тис.га, в тому числі вкритої лісом – 17,9 тис.га. Заповідник розташований на території Овруцького й Олевського районів, на базі Копищанського і Селезівського лісництв простягаючись з півночі на південь на 27 км, зі сходу на захід на 21 км. заповіднику переважають соснові насадження – 81%, березові – 18%, вільхові – 1%. З тридцяти одного характерних для Полісся типів лісів заповідник охоплює 14. Лише в ньому збереглися ліси ялівцево – лишайникові, де ялівці сягають в висоту 3-5 метрів. Тут налічується понад 600 видів рослин. Надзвичайно важливе його значення полягає у збереженні фітогенофонду 20 рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України.

Фауну Поліського природного заповідника представляють 40 видів звірів та 180 видів птахів, серед них: лосі, козулі, кабани, вовки, білки, лисиці, ондатри, видри, рисі, сірі журавлі, чорні лелеки, бородаті сови та інші. Особливий охороні підлягають горностай, кіт лісовий, рись звичайна, лелека чорний та інші види звірів і птахів, які мешкають на території регіону. [7] Основна водозабірна артерія заповідника – річка Уборть з притоками Пергою і Плотницею, в них водяться 19 видів риб. На утримання об'єкту в 2006р. витрачено коштів на суму 1122,7 тис.грн. що на 88,7 тис.грн. менше попереднього року. При цьому обсяги витрат з Державного бюджету порівняно з попереднім роком зменшились на 23,6 тис. грн. і склали 897.9 тис.грн. На кінець року в заповіднику працювало 89 осіб, з них 4 – наукові співробітники, 38 – працівники служби охорони.

Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки передбачено розширення території Поліського природного заповідника на 14 тис. га та створення Поліського біосферного заповідника площею 50 тис. га.

Наукові дослідження

На території області створено державні заповідники та заказники місцевого значення, в яких обмежено деякі види господарської діяльності людини, постійно або в певні періоди охороняються усі чи окремі види тварин, рослин, частини природного комплексу. До них належать:

- “Плотниця” (460 га) – ландшафтний заповідник;
- “Поясківський” (113 га) та “Туганівський” (245 га) – лісів;
- “Городницький” (352 га) – ботанічний;
- “Казява” (1859 га), “Кутня” (922 га) – загально-зоологічні;
- “Часниківський” (612 га) – орнітологічний;
- “Дідове озеро” (294,0 га), “Забарський” (1095,0 га), “Червоновільський” (805,0 га) – гідрологічні заказники загальнодержавного значення.

Заказники створено в різних природних зонах, що сприяє відновленню природного різноманіття та території регіону.

В області зареєстровано 36 пам'яток природи загальнодержавного та місцевого значення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення. З метою збереження їх у природному стані переважна більшість їх об'єктів огорожено, а гідрологічні об'єкти, як правило використовуються для відпочинку мешканців. У межах пам'яток природи забороняється діяльність, яка загрожує їх збереженню або призводить до їх деградації. Виходячи із цього загальний стан пам'яток природи бажав би бути кращим.

Крім заповідників і заказників та пам'яток природи в області є парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва, в яких втілено кропітку працю попередніх поколінь та досвід архітекторів і садівників минулих сторіч, в т.ч. 5 – загальнодержавного, і 18 місцевого значення загальною площею – 364,0 га. Три дендропарки займають площу 14,9 га.

Це, зокрема, Житомирський парк культури й відпочинку імені Ю.О.Гагаріна, заснований у XIX столітті відомим меценатом дослідником Волині І.М. Шодуаром, разом із своєю філією – Гідропарком – він займає територію площею 91 га [2]. Верхівнянський парк у Ружинському районі, Івницький парк в Андрушівському районі, Новочорторійський парк села Нова Чортотія Любарського району, Трошанський парк у Чуднівському районі та Городницький парк у Новоград-Волинському районі, Ботанічний сад Державного агроєкологічного університету України м. Житомира, дендрологічні парки Гладковицький Овруцького району, Еліма Коростенського району, Крошнянський м.Житомира, Пілява Новоград-Волинського району, та парки - пам'ятки місцевого значення.

Фінансуються ці об'єкти переважно за рахунок їхнього туристського відвідування, що надає змогу вживати заходи щодо запобігання самосіву, збереження деревних, чагарникових і квіткових рослин, здійснювати догляд за насадженнями. Але це не забезпечує оптимального догляду за природоохоронними об'єктами Житомирщини, тому найважливішою умовою є забезпечення високого рівня екологічної освіти та культури поведінки в парках відпочинку населення.

Динаміка структури природно-заповідного фонду регіону тяжіє до збільшення, що є позитивною рисою розвитку природоохоронної діяльності. (додаток А).

Найбільші площі природного заповідних комплексів знаходяться у Олевському (22об'єкти ПЗФ), Овруцькому (21), Новоград-Волинському (14), Коростенському (13), Ємільчинському (12), та Житомирському (11) районах, найменше припадає на Народницький (1), Брусиловський (0), Червоноармійський (2), Баранівський (2), Попільнянський (3), Чуднівський (3) та Романівський (3) райони.

Заповідні території знаходяться у користуванні чотирьох основних землекористувачів, власників земель області.

Склад землекористувачів представлений:

- держлісгоспи – 58,0 га (73%);
- природоохоронні установи – 20,1 га (25,3%);
- с/г підприємства – 0,1 га (0,1%);
- інші землекористувачі (землі запасу) – 1,2 га (1,5%).

Громадський Екологічний рух Житомирщини представляють шість громадських екологічних організацій, з них обласні: громадське екологічне об'єднання “Пролісок” (дитяча громадська організація), Житомирська молодіжна ліга, Житомирська обласна організація Всеукраїнської Ліги, Житомирська обласна організація охорони природи; районні: громадська екологічна організація “Зелений світ Лугинщини”, Попільнянська - “Дивокрай”.

У межах території природно-заповідних комплексів допускається використання природних ресурсів: дбайливе використання орних земель, збирання ягід, грибів, плодів та насіння, лікарської сировини, сінокошення, та випасання худоби, використання територій в рекреаційних та культурно-освітніх цілях, проведення протипожежних та санітарних заходів, а також очистка від захаращеності, суцільні, вибіркові санітарні рубки та рубки пов'язане із доглядом за лісом.

Велике занепокоєння викликає *порушеність природного рослинного покриву*, що призвело до зменшення чисельності популяцій багатьох видів рослин: певно зниклих видів по області нараховується 19, дуже рідкісних – 33. порівняно рідкісних – 29. Відносно велика кількість певно зниклих видів пояснюється те, що у флористичному відношенні територія області до початку XX століття була добре досліджена, і було відомо значну кількість дуже рідкісних видів з 1–2 місцезнаходженнями, які в результаті антропогенного впливу в наш час зникли.

Інтенсивна експлуатація ресурсів лікарських рослин проводиться в області рядом організацій: аптекоуправлінням, лісгосподарськими підприємствами, УКООП союзами та приватними заготівельниками. Слід відмітити, що в області склалася нездорова екологічна ситуація, коли заготівля лікарських рослин проводиться на одних і тих же територіях різноманітними організаціями без узгодження планів заготівлі і при повному ігноруванні біологічно допустимих норм збору сировини, без розрахунків її експлуатаційних запасів. Все це призводить до зменшення продуктивності угрупувальних з участю лікарських видів, зменшення площ їх поширення, а в кінцевому рахунку – до виснаження ресурсів лікарської сировини. Це стосується практично всіх видів лікарських рослин, навіть широко поширених. Після аварії на Чорнобильській АЕС актуальним стало збільшення площ та формування структури територій ПЗФ області на комплексній ландшафтній основі.

Виходячи із вищезазначеного стан ПЗФ області перебуває в допустимій геоекологічній рівновазі на тих територіях де *землекористувачами є держлісгоспи*. Якими ведеться підтримання і попередження порушень заповідного режиму на землях природо заповідних установ, як правило здійснюється регламентоване використання природних ресурсів та дотримується належний порядок, облаштовуються та відновлюються кринички, реставруються альтанки, встановлюються державні охоронні знаки та аншлаги контролюється спеціальний режим використання.

Нажаль, селищні та сільські ради на баланси яких передані заповідні території від попередніх власників (сільськогосподарських землекористувачів) мало опікуються ними та не чинять відповідних природоохоронних дій. Негативним явищем на цих територіях є самовільні рубки, сінокошіння, випасання і прогін домашніх тварин без дозволів, що призводить до порушення ґрунтового покриву, гідрологічного режиму тощо.

Вкрай гострою екологічною проблемою природно-заповідних комплексів регіону постає незадовільне рекреаційне навантаження на природу; пов'язане із розведенням багать, улаштуванням місць відпочинку, стоянок транспорту, самовільним вирубуванням деревної і чагарникової рослинності, будівництвом споруд оздоровно-рекреаційного призначення та елементів інфраструктури. Суперечить ціловому використанню *браконьєрство*, негуманне поводження з природою, забруднені сміттям лісові галявини відпочиваючими та туристами, необережне збирання ягід, горіхів та грибів, що завдає шкоди рослинам, витоптування трави та нещадне виривання квітів, що ущільнює ґрунт, порушуючи водний і повітряний режим.

Рекреаційні ресурси Житомирської області включають сприятливі кліматичні умови, значні масиви лісів, річки, озера і ставки а також джерела мінеральних вод (радонові води в районі Житомира і с. Денишів), які використовується санаторієм. В районі міст Володарська-Волинського Коростишева, здійснюється промисловий розлив мінеральних столових вод (овруцька, радомишльська, верхівнянська, новоград-волинська). На півночі області є родовища торфових (с. Зарічани) та сапропелевих (с. Вілька) лікарських грязей. В області 6 санаторій і пансіонатів, 17 баз і 3 будинки відпочинку 17 таборів відпочинку для дітей. Чисельні об'єкти туризму. Діє обласна рада по туризму та екскурсіях (м. Житомир), бюро подорожей та екскурсій (м. Житомир, Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський, Овруч), туристська база "Лісовий берег" у Житомирі. Територією області проходить 5 туристських маршрутів, у т. ч. велосипедний маршрут "По Житомирському Поліссю". Землі й об'єкти рекреаційного призначення розміщені на загальній площі 951,4 тис.га. Для задоволення рекреаційних потреб населення навколо міст і селищ виділено 42 тис га зелених зон. Зелена зона міста Житомира, наприклад становить 16 тис. га, 6 тис. га з яких – лісопаркова. Крім цього у 11 районах області було створено 47 зон масового короточасного відпочинку загальною площею 459 га та у 17 районах – 69 рекреаційних пунктів на площі 71,5 га. Найбільш рекреаційно привабливими є Житомирський, Черняхівський, Малинський, Малинський, Радомишльський, Коростишівський, Чуднівський та Андрушівський райони. Закритими, нажаль для рекреаційного використання є райони помічені чорнобильським лихом. А взагалі, Житомирщина має потенційно-рекреаційні, пізнавально-оздоровчі території що становлять 30%. Що вражає найбільше це природні ландшафти. Тетерів, Кам'янка, Гнилогіть, Уборть, Уж, Гуйва – водні прикраси області, декоровані мальовничими лісовими масивами дарують спокій і насолоду, просто необхідні людині в мовах сучасного прискореного темпу життя. Тут є де оздоровитися, ознайомитися з цікавими подробицями з краєзнавства, просто відчутти приємну втому від прогулянки лісовими стежками. До того ж, розвитку зеленого туризму в самому Житомирі, на околицях та зокрема в області сприяють задовільний стан доріг, розвинена інфраструктура та гостинність привітних мешканців.

Землі історико-культурного призначення Житомирської області займають 20,4 тис.га території. Вони представлені об'єктами історично-краєзнавства (27), краєзнавчими музеями (2), об'єктами літературного краєзнавства (9) та об'єктами географічного краєзнавства (12). Житомирщина багата своєю *історико-культурною спадщиною*. На державному обліку в області перебуває 3,213 пам'яток, у тому числі археології –

808, історії –2321, монументального мистецтва –84, містобудування та архітектури – 316. Зокрема на території міста Житомира розташовані 185 об'єктів культурної спадщини, з них пам'яток історії – 64, археології – 24, монументального мистецтва – 15, архітектури –82. [3, 4].

До державного реєстру *нерухомих пам'яток України національного значення* занесено 17 пам'яток у тому числі археології – 12, історії – 4 та монументального мистецтва – 1 в області [6]. Десять населених пунктів (міста Житомир, Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський, Коростишів, Овруч, Радомишль, смт. Любар, Олевськ, Миропіль) включено до Списку історичних населених місць України. В числі об'єктів національної спадщини:

- музей-садиба Е. Ганської в с.Верхівня Ружинського району;
- будинок Лесі Українки в м. Новоград-Волинському;
- братська могила учасників повстання Коліївщини 1767р. в с. Кодня Житомирського району.

В області діють дві загальнодержавні програми: "Програма паспортизації об'єктів культурної спадщини на 2003-2010рр." та "Програма збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010рр." На території області споруджено понад 80 пам'ятників та пам'ятних знаків жертвам голодомору і політичних репресій. Об'єкти історико-культурної спадщини залучаються до туристичних маршрутів. В області ведеться робота з підготовки тому Зводу пам'яток історії та культури України. З метою протидії руйнування, знищення та пограбування пам'яток при обласній, районних та міських організаціях Товариства створені громадські інспекції з охорони культурної спадщини.

Екологічна криза на сучасному етапі розвитку та охорони ПЗФ Житомирщини турбує не тільки науковців це ще й цілий клубок соціальних проблем.

Об'єктивний аналіз сучасної екологічної ситуації заповідних територій виявив основні причини та джерела погіршення екологічного стану природного середовища: недосконалість територіальної й функціональної структури, недотримання басейнового принципу у системі організації природно-заповідних комплексів, неповноцінність наукових досліджень у напрямку виправлення, доповнення та достовірного обліку видів рослин тварин на заповідних територіях, постійне збіднення генофонду фауни і флори, браконьєрство.

Дуже напруженою залишається ситуація навколо реконструкції парків – пам'яток садово-паркового мистецтва. Адже, садово-парковий комплекс входить до ансамблю сучасного міста як рівноправний елемент.

Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Житомирській області переважно орієнтується на природоохоронну і ресурсозберігаючу політику в цій сфері. До найнеобхідніших термінових заходів для оздоровлення екологічної ситуації в природно-заповідних комплексах належать такі:

- важливим напрямком охорони природних екосистем регіону є створення нових заповідних територій (для чого в області є відповідний фонд збережених природних угідь) за рахунок створення ще ряду природо-заповідних установ найвищих категорій заповідності. Мотивуючи це тим, що господарсько-виробнича діяльність межує з мало зміненою природою заповідників;
- проведення незалежних наукових комплексних екологічних експертиз з метою складання екологічного прогнозу і вироблення рекомендацій локального масштабу (в усіх районах силами місцевих екологів, громадських природоохоронних організацій, шкіл) а саме активна участь у виявленні, збереженні та захисті природних цінних об'єктів належить школярам області, насамперед, юним туристам-краєзнавцям та юним натуралістам;
- врахування громадської думки при вирішенні питань будівництва промислових, енергетичних об'єктів тощо на суміжних із ним територіях;
- активізація правоохоронних і природоохоронних органів, захист і підвищення прав останніх, перегляд розмірів штрафів і характеру покарань за екологічні злочини у відповідності з діючими нормами у державі;
- активна пропаганда передового зарубіжного та вітчизняного екологічного досвіду в центральній і місцевій пресі, по телебаченню;
- традиційне використання земель оздоровчого, рекреаційного та культурного призначення, залучення в інвестиційно-привабливі проекти, що сприятиме поживленню економіки області та надасть додаткові робочі місця;
- збільшення кошторису витрат на природоохоронні заходи;
- органічне поєднання ПЗФ області з такими охоронними територіями, як приміські земельні смуги.

Список використаних джерел:

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області за 2006 рік. – Житомир, 2007, 183с.
2. Житомир: Перший. - №41, 2007р.
3. Іваненко О.М. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури м. Житомира і Житомирського району. Випуск 6. //Житомир: "Полісся", 2006.– 308с.;
4. Мокрицький Г.П. Енциклопедія Житомира.–Кн.1.: Вулиці Житомира.–Житомир: "Волинь", 2007р.–640с.

Наукові дослідження

5. Орлов О.О., Сіренький С.П., Подобайло А.В., Сесін В.А. Заповідна Житомирщина – Київ: Фітосоціоцентр, 2001.-196с.,
6. Постанова КМУ від 27.11.2001р. №176 Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до державного реєстру нерухомих пам'яток України
7. Рідкісні та зникаючі види тварин Житомирщини: Навч. Посібник/ Стадниченко А.П. та ін. – Житомир, Вид-во: "Волинь", 2003 – 176с.

Динаміка структури природно-заповідного фонду Житомирської області

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	На 01.01.2003 року		На 01.01.2004 року		На 01.01.2005 року		На 01.01.2006 року		На 01.01.2007 року	
	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га	кількість, од.	площа, га
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Природні заповідники	1	20104	1	20104	1	20104	1	20104	1	20104
Біосферні заповідники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Національні природні парки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Регіональні ландшафтні парки	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Заказники загальнодержавного значення	10	6757	10	6757	10	6757	10	6757	10	6757
Заказники місцевого значення	105	49633,3	109	51969,9	107	52022,6	107	52022,6	107	52022,6
Пам'ятки природи загальнодержавного значення	2	51,0	2	51,0	2	51,0	2	51,0	2	51,0
Пам'ятки природи місцевого значення	34	73,87	35	93,97	34	93,66	34	93,66	34	93,66
Заповідні урочища	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ботанічні сади загальнодержавного значення	1	35,4	1	35,4	1	35,4	1	35,4	1	35,4
Ботанічні сади місцевого значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Дендрологічні парки загальнодержавного значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Дендрологічні парки місцевого значення	3	15,4	3	15,4	3	14,9	3	14,9	3	14,9
Зоологічні парки загальнодержавного значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Зоологічні парки місцевого значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення	5	121,86	5	121,86	5	121,86	5	121,86	5	121,86
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення	20	284,74	18	242,04	18	242,04	18	242,04	18	242,04
РАЗОМ	181	77076,57	184	79390,57	181	79442,46	181	79442,46	181	79442,46
Фактична площа ПЗФ *		77076,57		79390,57		79442,46		79442,46		79442,46
% фактичної площі ПЗФ від площі АТО		2,58		2,66		2,66		2,66		2,66

Примітка: * - сумарна площа територій та об'єктів ПЗФ без урахування площі тих об'єктів ПЗФ, що входять до складу територій інших об'єктів ПЗФ.